

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.7.

Kósa-Grimm András Kristóf: Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor.*
Budapest, Jaffa Kiadó. 2017. 292. p.

Müller Rolfnak a Jaffa Kiadó gondozásában tavaly megjelent könyve komoly adósságát törleszti a magyar történettudománynak, hiszen az egész életutat részletesen rekonstruáló tudományos igényű életrajz még nem született az Államvédelmi Hatóság hírhedt vezetőjéről, csupán annak bizonyos életszakaszaira fókuszáló tanulmányok láttak eddig napvilágot.

A témában a mai napig megkerülhetetlen Gyarmati György 2002-ben megjelent írása – nem mellesleg a szerző is nagyban támaszkodik e munkára –, mely Péter Gábor fiatalságát dolgozza fel, illetve – többek között – betekintést enged a két világháború közti magyar kommunista mozgalom szereplőinek konspirált kooperációiba és vetélkedéseibe. Természetesen ezenkívül születtek még Péter személyével foglalkozó publikációk (pl. M. Kiss Sándor, Fehérvári István), illetve említést érdemelnek még a rendszerváltás után megszorodó, hullámzó színvonalú visszaemlékezések egykori mozgalmi/párttársak vagy éppen a kommunista diktatúra elszenvetői, áldozatai tollaiból. Magának a szerzőnek egyáltalán nem idegen Péter Gábor személye, hiszen 2012-es *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban* című könyvében egy alfejezet erejéig vázlatosan rekonstruálta már életét. Így tehát joggal lehetett reménykedni abban, hogy a fentebb említett munkát előbb-utóbb követi egy önálló, Péter Gábor életét részletesen és alaposan feldolgozó kötet.

Egy jó életrajz megírásához elengedhetetlen az adott személyhez köthető források minél alaposabb felkutatása és kritikai igényű felhasználásuk. Ebből a szempontból Müller Rolf könyvét nem érheti bírálat, hiszen nagyon impozáns irodalomjegyzékkel rendelkezik. A levéltári források oroszlátrészét munkahelyén, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található, legfőképpen a koncepciós perekhez köthető személyek dossziéi teszik ki, de említhető még a Budapest Főváros Levéltárának bírósági anyagai, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának párt-, illetve rendőrségi nyomozati anyagai és az egykorvolt kommunisták Politikátörténeti Intézet levéltárában őrzött visszaemlékezései – hogy csak a fontosabbakat említsen. Hiányérzete az olvasónak maximum abból adódhat, hogy a szerző – ezt ő maga is bevallja – az egykori szovjet belügyi szervek iratanyagait őrző levéltárakban nem végzett kutatásokat, márpedig Péter Gábor Moszkvában is jegyzett személy volt, ezért nagy valószínűséggel fellelhetőek vele kapcsolatos iratok. A könyvészeti források terén is alapos munkát végzett a szerző, mivel a témához kapcsolódó releváns monográfiákat, illetve tanulmányokat, kiadott visszaemlékezéseket szintén felhasználta az életrajz megírásához.

A szerző a könyv elején leszögezi, hogy nem volt célja *pszichobiográfiát* írni, mert el akarta kerülni, hogy a fellelhető források alapján esetlegesen kétes, bizonytalan következtetéseket, hipotéziseket vonjon le Péter Gábor személyével/személyiségével kapcsolatban. Tehát aki arra lenne kíváncsi, hogy milyen belső és külső impulzusok, lelki torzulások hatására lett ebből a 159 centiméter magas, beteges, vézna, beesett arcú, a szürke közepszerúséget megtestesítő figurából Rákosi Mátyás feltétlen kiszolgálója, magyar családok ezreit egy életre megnyomorító erőszakszervezet rettegett kiépítője, fenntartója és nagy valószínűséggel szadizmusra hajlamos, az erőszak hatására kéjes örömet érző pszichopata, az gyaníthatóan nem ebből a könyvből talál majd választ a kérdésére. Az egészben egyébként az az ijesztő, hogy Péter személye egyáltalán nem erre a szerepre volt kondicionálva. A könyv egyik legnagyobb erénye ellenben az, hogy Péter Gábor személyén keresztül érzékletes módon nyerünk bepillantást a két világháború között illegalitásba szorult kommunista mozgalom kusza viszonyaiba, a háború után kiépülő és egyre nagyobb befolyásra szert tevő politikai rendőrség szervezeti fejlődésébe, az ott használatos „meggyőzési eszközökbe/módszerekbe” vagy éppen a 1940-es évek derekán kezdődő koncepciós perek „kulisszatitkaiba”.

A bevezetőt követő első fejezetben a szerző Péter Gábor megpróbáltatásokkal teli gyerek- és ifjúkorát mutatja be: a politikai rendőrség későbbi vezetője Eisenberger Benjámint néven született a Szabolcs vármegyei Újfehértón 1906. május 18-án szegény zsidó családban. Apját már ötéves korában elveszítette, így az életben maradt három testvér közül legifjabbként kénytelen volt már – a család anyagi helyzetére való tekintettel – viszonylag korán apja mesterségét továbbvinni, vagyis szabóinasnak állt – ennél fogva a négy elemi sem tudta befejezni. A kezdeti évekhez kapcsolódóan a szerző részletesen bemutatja az Eisenberger-rokonságot, valamint az újfehértói zsidóság történetét, illetve akkori viszonyait. Benjámint 15 éves korában felkerült Budapestre Kató nővérehez, és a székesfővárosban folytatta inaséveit. Nővére példáját követve belépett munkahelyén a szakszervezetbe, de állítólagos aktív szervezőmunkája kiteljesedését meggátolta az akkoriban tomboló tuberkulózis. Hosszúra nyúlt, Újfehértón töltött gyógyulása során ismerkedett meg a marxizmus alapjaival –

ezzel saját bevallása szerint is nehezen boldogult. Ezenkívül a magyar és a világirodalom nagyjainak alkotásaiban merült el, így próbálva tágitani műveltsége horizontján.

Felgyógyulását követően, 1930 végén tért vissza Budapestre, ebben az időszakban került bizonyíthatóan is kapcsolatba a baloldali értelmiségieket tömörítő Jaurès-körrel. Itt ismerkedett meg többek között József Attilával és a magyar kommunista szellemi holdudvar néhány prominens szereplőjével, baloldali sajtóorgánumok szerkesztőivel: Schönstein Sándorral, Sándor Pállal és Madzsar Józseffel. Lelkesítően hathatott rá az is, hogy a marxizmust itt szemináriumi keretek közt, érthető formában prezentálták számára, így nem meglepő módon hamarosan aktívabb szerepet is vállalt a baloldali mozgalmon belül: egy frissen megismert nyomdász barátja, Szöllösi Ernő a Magyarországi Vörös Segélyhez kapcsolta őt. A szerző részletesen bemutatja Eisenberger tevékenységét a segélyező szervezetben, illetve ismerteti párttaggá válásának „rituálóját”, melyre 1931 szeptemberében került sor. Ekkoriban ismerkedett meg a mozgalmon belül későbbi feleségével, Simon Jolánnal, akivel 1933 áprilisában kötötte össze hivatalosan is az életét.

Ebben az időszakban egyáltalán nem volt veszélytelen és kockázatmentes az illegális kommunista párt tagjának lenni: 1919-ben a kommün bukása olyan vereség volt a párt számára, amelyet hosszú időn át nem tudott kiheverni. A mozgalom vezetői vagy külföldre menekültek, vagy pedig áldozatul estek a 20-as évek elején kibontakozó konszolidációs politikának. A jól szervezett politikai rendőrség minden nemű kommunista szervezkedést ellehetetlenített vidéken, hiszen a parasztság körében még a szociáldemokraták sem agitálhattak. Így tehát a kommunisták működési területe az ország ipari szívére, vagyis Nagy-Budapestre korlátozódott. Ilyen feltételek mellett az illegalitás egész korszaka alatt (1919–1944) a kommunista párt soha nem lehetett több, mint egy szűk, szektaszzerű csoportosulás, melynek fő (egyben egyetlen) célja és értelme a létezésének demonstrálása volt: folyamatosan felmutatni a közvélemény, szűkebb értelemben a munkásosztály felé, hogy a kommunista mozgalmat semmilyen eszközzel nem lehet kiirtani. A párt taglétszáma ebben az időszakban sosem haladta meg az ezer főt, fő tevékenységi köre pedig a földalatti szervezkedés fenntartásában, illetve a rendőri besúgók és beépített ügynökök elleni védekezésben merült ki. Az 1920-as évek végére a rendőrség hatékony tevékenységének köszönhetően minden fronton visszaszorulóban volt a párt és annak szervezetei. Miután a biatorbágyi vasúti híd felrobbantása miatt a Károlyi Gyula-kormány *statáriumot* vezetett be az országban, még intenzívebb hajsza vette kezdetét az illegális kommunista szervezetekkel szemben: ennek kicsúcsosodását a párt titkárságának lebukása jelentette 1932 júliusában. Rendőrkétre került Sallai Imre, Fürst Sándor, Karikás Frigyes és Kilián György, illetve augusztus 13-án Poll Sándor, a titkárság vezetője. Ezzel párhuzamosan a KMP a szociáldemokrata szakszervezetekben próbált meg tömegbázisra szert tenni, nem sok sikerrel. Ezek a mozzanatok már előrevetítették a párt átmeneti eljelentéktelenedését, melyre az 1930-as évek derekán került sor. Eisenberger tehát ilyen körülmények között kezdte illegális mozgalmi munkáját. 1932 nyarának végén fontos pillanat következett az ifjú kommunista mozgalmár életében: a hazai Vörös Segély vezetői úgy döntöttek, hogy őt küldik a Nemzetközi Vörös Segély moszkvai világkongresszusára. Azért is pikáns ez a momentum, mivel Eisenberger hadilábon állt az idegen nyelvekkel. Mindenesetre, ha dőcögösen is, de Bécszet és Berlint is érintve végül megérkezett Moszkvába, Seszták Antal fedőnéven. Itt ismerkedett meg többek között Molnár Renével, korábbi hazai kommunista perek védőügyvédjével, illetve a moszkvai magyar kommunista emigráció vezetőjével, Kun Bélával, aki Eisenberger kongresszusi beszédjének írásába is besegített. A hivatalos kongresszusi program végeztével kikapcsolódásképpen egy Moszkvában élő öreg nyomdász, Lebovics Farkas moziba vitte Eisenbergert. Ez az elsöre jelentéktelennek tűnő epizód azért válik mégis lényegessé, mivel Lebovics bizonyítottan a szovjet titkosszolgálat (GPU) ügynöke volt, és nem kizárható, hogy a mozizás ürügyén Eisenbergert is beszervezte. A szerző nyitva hagyja ezt a kérdést, már csak ennek tisztázása érdekében is lenne érdemes a szovjet levéltári iratok felkutatása.

Hazatérése után a sok lebukás következtében Eisenberger bekerült, Márvány fedőnéven, a hazai Vörös Segély vezetőségébe feleségével egyetemben. Ettől kezdve óhatatlanul is időről időre a politikai rendőrség látókörébe került – felesége már hamarabb –, többször is bevitte őket a hírhedt Hain Péter detektív főfelügyelő vezette, a rendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának baloldali ügyekre specializálódott alcsoportjának detektívjei. Ténylegesen viszont csak kétszer fogták perbe a pártszervezésen fáradozó Eisenbergert: először 1936 januárjában, másodszer pedig az „alagi hajtóvadászat” kapcsán 1941 januárjában. Komolyabb börtönbüntetést viszont egyszer sem kapott, a rendőrség nem tarthatta különösebben jelentős vagy veszélyes tényezőnek a hazai kommunista mozgalmon belül. Természetesen a kihallgatások során a saját bőrén tapasztalhatta meg a '45 előtti politikai rendőrség „meggyőzési módszereit”. Ezeket a „szerzett ismereteit” vélhetőleg hasznosította a későbbiekben a saját politikai rendőrségén.

Eisenberger a háborús évek alatt az illegális mozgalomban középvezetővé lépett elő – ebben a teljesítményén túl gyaníthatóan erősen közrejátszhatott az is, hogy a KMP vezérkarát a politikai rendőrség időről időre lefejezte. Egyrészt a nyomdai profil megszervezéséért felelt, másrészt pedig a lebukott elvtársak rendőrség előtti magatartását vizsgálta. Mindezt már illegalitásban tette, mivel az alagi per idején „forró lett a lába alatt a talaj”. A szerző részletesen bemutatja Eisenberger gyors emelkedését a párthierarchiában: 1943 elején a Központi Bizottság tagja lett, az év júliusában pedig már a KMP örökébe lépő népfrontos kezdeményezést, a Békepártot szervezte Kádár Jánossal, Szirmai Istvánnal, Tonhauser Pállal, Donáth Ferencsel

és Orbán Lászlóval. A német megszállást követően Eisenberger részt vett a fegyveres ellenállás szervezésében, ezt követően pedig az 1944 szeptemberében újjáalakuló kommunista pártban betöltött szerepét ismerteti a szerző. Ezekben a vészterhes időkben Eisenberger és felesége Major Tamás és Gobbi Hilda kommunistaszimpatizáns színművészek közvetítésével Babits Antal orvos lakásában találtak „menedéket”, ahol a párt Központi Vezetősége is zavartalanul tudott ülésezni.

A pesti harcok elmúltával, 1945 januárjában az immár Péter Gábor nevet viselő férfiú nekifogott a kommunista párt megbízásából a politikai rendőrség szervezésébe – a szerző tisztázza ezzel kapcsolatban Eisenberger kinevezésének kusza körülményeit. Mindjárt az elején nem várt nehézségekbe ütközött, mivel január végén megérkezett Budapestre Tömpe András a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány politikai rendészeti különítményével. A szerző a kettőjük közt kialakult konfliktuson túl ismerteti a későbbi rivalizálásuk részleteit is. Eisenbergernek gyakorlatilag a nulláról kellett felépítenie a politikai rendőrség szervezetét, ez irányú komolyabb tapasztalat nélkül – Müller Rolf ezzel kapcsolatban körüljárja, hogy pontosan kiknek a segítségére és tapasztalatára támaszkodhatott. A szerző ezt követően részletesen bemutatja az Eisenbergerrel kapcsolatos újságcikkeket: ezekből kiderül, hogy a magyar sajtó egy része miként „építette fel” a politikai rendőrség újdonsült vezetőjét. Az Andrassy út 60. ugyanis a kezdeti időkben nyitva állt a sajtó munkatársai előtt, akik buzgón tudósítottak a „fasiszta” háborús bűnösök utáni hajszára minden egyes részletéről. Ez bizonyára népszerű téma lehetett a háború utáni Magyarországon, melyből Eisenberger is jelentős mértékben profitált.

A kommunista diktatúra kiépítésének egyik első mozzanatát a „belső ellenzékkel” való leszámolás jelentette: Eisenberger személyesen intézte a '45 előtti hazai kommunista mozgalom egyik jelentős „különutas” vezetőjének, Demény Pálnak a törbe csalását és letartóztatását. A Deménnyel való leszámolás pikantériáját az adja, hogy 1944-ben, az illegalitás időszakában pont ő adta Eisenbergernek a Péter Gábor fedőnevet, ami onnantól kezdve rajta ragadt és élete hátralévő részében ezt használta. A diktatúra kiépülésével összhangban a politikai rendőrség – mint e cél elérésének egyik legfontosabb eszköze – szervezete és hatásköre is egyre növekedett, ennek ismertetésében is remek munkát végzett a szerző: kiderül például, hogy miként lett a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályából Államvédelmi Hatóság, ez a belügy szervezeti hierarchiájában milyen változásokkal járt, illetve ennek kapcsán Péter és Rajk László belügyminiszter konfliktusát is bemutatja. Péter – ekkor már államvédelmi altábornagyi rangban – 1950-re ért a „csúcsra”, minden tekintetben: szervezete minisztériumi rangra emelkedett, fennhatósága alá került a Határőrség és a katonai elhárítás, nagyságrendileg 30 ezer főre nőtt ÁVH-s apparátus felett rendelkezett, illetve „érdemei” elismeréseként a hazai mellett a környező kommunista országok kiténtéseiben is részesült.

A szerző külön alfejezetben foglalkozik azokkal a jelentősebb koncepciós perekkel, amelyekben Péter Gábor is aktív szerepet vállalt. Az olvasó így bepillantást nyerhet – többek között – a Magyar Testvéri Közösség elleni per, a Magyar-Amerikai Olajipari Rt. elleni per, a Mindszenty-per, a Rajk-per, illetve a Kádár-per részleteibe. A koncepciós perekkel kapcsolatban világossá válik, hogy Rákosi Mátyás gyakorlatilag „kézi irányításon” tartotta Pétert, az ő instrukciói szerint történtek a kihallgatások, a vádiratok szerkesztésében is jelentős részt vállalt, vagy éppen a bírósági tárgyalás „forgatókönyvét” koreografálta – ez leginkább a Rajk-perben csúcspont ki, miképpen az is, hogy amikor Péter a háttérbe szorult a per előkészítésekor, bizony nem volt rest „feljelenteni” Rákosit a szovjeteknél. A szerző ezzel kapcsolatban érdekes kérdést vet fel: Péter elsősorban kihez volt hűséges: Sztálinhoz vagy Rákosihoz?

Külön alfejezetet kapott az Andrassy út 60.-ban használatos fizikai, illetve pszichológiai kényszerítőeszközök/módszerek ismertetése is. Érzékletes módon sikerült ezek bemutatása egykori áldozatok visszaemlékezései alapján: az olvasóban nem maradhat kétség afelől, hogy aki ide bekerült, arra bestiális kínzási módszerek egész arzenálja várt. Természetesen a kényszerítőeszközök széles skálán mozogtak: a verbális módszerre jó példa a rábeszélés, megfélemlítés vagy a zsarolás, a brutalitás köztes kategóriájába tartozott a megalázás és a kifárasztás, míg a fizikai kényszerítőeszközök közé a verés különféle fajtái – erre külön századot is felállítottak Princz Gyula vezetésével. A szerző körbejárja azt a kérdést is, hogy Péter szadista volt-e. Arra jut, hogy a legfontosabb számára a cél mindenáron való elérése volt – bármilyen módszerrel –, vagyis hogy a gyanúsított aláírja a kihallgatási jegyzőkönyvet, és annak tartalmát a tárgyaláson is fenntartsa. Az ÁVH-sok kegyetlenkedésével kapcsolatban pedig arra figyelmeztet a szerző, hogy azt nem lehet kizárólag az alacsony iskolázottságukra fogni, a kérdés ennél összetettebb.

Péter Gábor bukása a kommunista diktatúrák sajátságából eredően kódolva volt. Erre 1953 januárjában került sor: Rákosi villájában tartóztatták le – az addigra testileg-lelkileg leamortizálódott – Pétert, nem sokkal később pedig a pártból is kizárták. Figyelmeztető jel lehetett (volna) számára, hogy 1951-ben helyettesét, Szücs Ernőt már elérte a tisztogatás hulláma (kihallgatása során máig tisztázatlan körülmények közt végeztek vele). Rákosi ekkor látta elérkezettnek az időt – természetesen a Szovjetunióban ez idő tájt folyó ún. orvosperrel összhangban – egy grandiózus cionista per konstruálására, melyben fontos szerepet szánt a „sokat látott és tudó” Péternek is. A szerző részletesen ismerteti a Péterre vonatkozó koncepció kidolgozását és tartalmát, valamint bemutatja a Péterrel együtt lefogott államvédelmis garnitúra tagjait, illetve közeli rokonait. Sztálin 1953. március elején bekövetkezett halálát követő enyhülési politika talán Péter életét is megmentette: a készülő per cionista vonalát elvágták, a letartóztatottak egy jelentős részét szabadon engedték – köztük Péter

mindkét testvérét (Sámuel és Katót, mindkettőjükénél az elmezavar jelei mutatkoztak) –, Pétert pedig 1953 decemberében a Budapesti Hadbírórság elsőrendű vádlottként életfogytiglani börtönre ítélte, számos vádpontban bűnösnek találva. Péter börtönévei alatt több visszaemlékezést is írt, a törvénytelen ségékért a felelősséget a politikai klímától függően hol magára vállalva, hol pedig Rákosira kenve (ezzel jelentősen hozzájárulva 1956 nyarán bekövetkezett bukásához) – ezeket a szerző szintén részletesen ismerteti.

Péter az 1956-os forradalom zűrváros napjait a Gyűjtőfogházban szerencsésen átvészelte, a kiépülő Kádár-rendszer pedig 1957 tavaszán felülvizsgálta ügyét, büntetését jelentős mértékben csökkentették, végül pedig – a belügyminiszternek címzett könyörgő levelei hatására, melyekben leromlott egészségügyi állapotára hivatkozva kérte szabadon bocsátását – 1959. január 10-én elhagyhatta a börtönt. A szerző külön fejezetben rekonstruálja Péter utolsó 34 évét, melyből kiderül, hogy a Magyar Ruhaiipari Tervezővállalat könyvtárában kapott állást. Innen vonult aztán nyugdíjba 1965-ben, jóval átlag feletti járadékkal. Feleségével először a Kis-Gellérthegyen laktak, majd Aczél György jóvoltából a kelenföldi lakótelepre költöztek. Nyugdíjas éveiket nyugalomban tölthették, időnként el-eljárva társaságba, mely legfőképp Gobbi Hilda színésznőt, illetve egykori ÁVH-s „kollégáját”, Bauer Miklóst jelentette. A terhes múlttal kapcsolatos interjú-megkereséseket elutasította, a rendszerváltáskor megkezdődött Mindszenty-ügy perújítási nyomozása során viszont kihallgatták: felelősségét tagadta, azt Rákosira és Szücs Ernőre tolt. 1993-as haláláig politikai felelősségre vonása fel sem merült, ez jól jellemzi az akkori közállapotokat, mondhatni, szegénységi bizonyítványa a rendszerváltásnak.

A könyv kívülről-belülről az igényességről tanúskodik. Keményfedeles borítóján Reismann Marian 1945-ben készült, Pétert ábrázoló jó minőségű fotója látható, illetve a szövegben elütésekkel csak elvétve találkozni. A szerző stílusa élvezetes, könnyen olvasható, ugyanakkor néhol könnyednek szánt kifejezései meglehetősen köznyelvinek hatnak az egyébként tudományos igényű műben. A könyvben végjegyzetelés található – nem tudom, hogy a kiadó vagy a szerző döntése okán-e –, ami a laikus, széles olvasóközönség számára mindenképpen könnyebbség, mivel nem zavarja őket a lap alján az „apró betűs rész”, a tudományos igényű olvasót viszont, aki vélhetőleg kíváncsi egy-egy állítás háttérére, kifejtésére, forrására, könnyen kiközösítheti komfortzónájából az ide-oda lapozgatás.

Összességében elmondható, hogy fontos mű készült Müller Rolf tollából, hiszen ilyen részletes, széles forrásbázisú életút-rekonstrukció még nem született Péter Gáborról. Örömteli volna, ha a kommunista mozgalom más emblematikus, meghatározó alakjáról is készülne ilyen tudományos igényű, részletes életrajz. Reméljük, hogy ez a könyv ösztönzőleg hat erre. Igény lenne rá.